

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕТИКИ У КІНО

Мета статті – обґрунтувати основні підходи до тлумачення політичної етики та показати її візуалізацію та інтерпретацію у мистецтві кіно. **Методологія.** У статті застосовано комплексний міждисциплінарний підхід із використанням методологічного інструментарію, розробленого у працях М. Мамардашвілі, А. Бадью, С. Жижека, К. Шмітта, М. Нуссбаум, П. Слотердайка, Р. Талера. **Наукова новизна** полягає у розмежуванні етики особистості та політичної етики, що концептуалізується за рахунок взаємодії з іншими людьми та інституціями. Виокремлено етику обов'язку, етику прав людини, етику економічної необхідності, біоетику, етику громадської думки, етику інституцій. **Висновки.** Як універсального поняття етики не існує – вона конкретизується у чітких життєвих ситуаціях та дилемах, при цьому набуваючи політичного забарвлення. Тому будь-яка етика може розглядатися як політична етика. В дослідженні обґрунтовано кілька різновидів політичної етики, зокрема обов'язку, прав людини, економічної необхідності, біоетику, громадської думки, інституцій. Дослідженням на основі візуалізації у кіно показано, як етика трансформується у політичну етику. На підставі кіно проінтерпретовано кілька варіацій політичної етики, сформовано межі приватності у них.

Ключові слова: політична етика, кіно, права людини, біоетика, інституції.

Гарбадин Андрей Стефанович, кандидат политических наук, доцент кафедры теории и истории политической науки Львовского национального университета им. Ивана Франка

Визуализация и интерпретация политической этики в кино

Цель статьи – обосновать основные подходы к толкованию политической этики и показать ее визуализацию и интерпретацию в кино. **Методология.** В статье применен комплексный междисциплинарный подход с использованием методологического инструментария, разработанного в трудах М. Мамардашвили, А. Бадью, С. Жижека, К. Шмитта, М. Нуссбаум, П. Слотердайка, Р. Талера. **Научная новизна** работы заключается в разграничении этики личности и политической этики, которая концептуализируется за счет взаимодействия с другими людьми и институтами. Выделено этику долга, этику прав человека, этику экономической необходимости, биоэтику, этику общественного мнения, этику институтов. **Выводы.** Как універсального поняття етики не существует – она конкретизируется в четких жизненных ситуациях и дилеммах, при этом приобретая политическое определение. Поэтому любая этика может рассматриваться как политическая этика. В исследовании обосновано несколько разновидностей политической этики, в частности долга, прав человека, экономической необходимости, биоэтику, общественного мнения, институтов. Исследованием на основе визуализации в кино показано, как этика трансформируется в политическую этику. На основании кино проинтерпретировано несколько вариаций политической этики, сформированы пределы приватности в них.

Ключевые слова: политическая этика, кино, права человека, биоэтика, институции.

Garbadyn Andriy, PhD in Political Science, asossiate professor of Department of Theory and History of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv

The cinematography art as a field of visualization and interpretation of political ethics

The main purpose: The main purpose of the article is to substantiate the basic approaches to the interpretation of political ethics and to explore their visualization and interpretation in the cinema. **Methodology:** The framework of this article consist comprehensive multidisciplinary approach and methodological tools developed by M. Mamardashvili, A. Badiou, S. Zizek, C. Schmitt, M. Nussbaum, P. Sloterdijk, and R. Taller. The **scientific novelty** of the research is founded on distinguishing the ethics of individual and political ethics, which is conceptualized through interaction with other people, on the one hand, and institutions, on the other hand. The ethics of duty, the ethics of human rights, the ethics of economic necessity, bioethics, ethics of public opinion, ethics of institutions were found out. **Conclusion:** It was proved that ethics as a universal concept does not exist. It is concretized in clear situations and dilemmas while gaining a political definition. Therefore, all ethics can be considered as a political ethics. Several types of political ethics, including ethics of duty, ethics of human rights, economic necessity ethics, bioethics, ethics of public opinion, institutions ethics have been described in the research. The article explained how ethics can be transformed into political ethics on the ground of visualization in cinema. Eventually, several variations of political ethics have been interpreted on the basis of cinema, have been formed the boundaries of privacy in them.

Key words: political ethics, cinema, human rights, bioethics, institutions.

Актуальність теми дослідження. Проблема етики є чи не основною для соціальних наук, оскільки демонструє, якою має бути людина не у абстрактному значенні, а у реальному: це наше уявлення про те, як нам треба жити, визначати власні вчинки. Оскільки ми існуємо не ізольовано, а постійно взаємодіємо з іншими людьми, то етика схильна набувати політичного значення. Не тільки через регулювання політичними інституціями, а й через опредмечення у нормах поведінки. І особливого значення в цьому контексті набуває кіно, найкраще візуалізуючи та інтерпретуючи ті етичні проблеми, з

якими нам складно розібратися у реальності. І саме через мистецтво кіно ми можемо найкраще проілюструвати, як обґрунтовані нами етичні позиції можуть себе проявляти.

Мета дослідження – обґрунтувати основні підходи до тлумачення політичної етики та показати її візуалізацію та інтерпретацію у кіно.

Аналіз досліджень і публікацій. Зроблено методологічний акцент на дослідженнях М. Мамардашвілі, А. Бадью, С. Жижека, П. Слотердайка, М. Нуссбаум, Р. Талера, К. Шмітта. Відповідно, праці цих авторів використано для розробки авторської методології дослідження.

Виклад основного матеріалу. Варто розпочати із методологічного тезису, який обґрунтовує наше тлумачення етики – апріорної схильності до добра у людині немає і не може бути, оскільки “схильність в нас є щось, що діє, окрім нас. Якщо “ми схильні”, то, отже, про схильність ми можемо забувати, а вона буде себе показувати” [3, 39]. Добро ж має творитися спеціально – це свідомий крок стосовно інших чи стосовно себе. Його можливо утвердити лише спеціально, оскільки “зло – це просто надання себе стійкому ходу справи, потоку” [3, 40]. При цьому очевидними є трансформації власної етичної позиції, коли ставиться під сумнів наша гідність чи особистість. Все це вже є сфери прояву політичної етики.

Відповідно, етика перетворюється на політичну етику, коли ми маємо справу з кількома її предметними сферами: етикою обов'язку, етикою прав людини, етикою економічної необхідності, біоетикою, етикою громадської думки та етикою інституцій.

Етика обов'язку. Такий варіант політичної етики методологічно можна зауважити ще у І. Канта, який категоричним імперативом стверджує не те, як люди чинять, а те, як вони повинні чинити. У І. Канта поняття етики та моралі тотожні, оскільки остання розглядається через співвідношення обов'язку та особистої вигоди. Особистість у І. Канта розколота цією дилемою, і про її етичність можна стверджувати лише у випадку, коли обов'язок превалює над вигодою. Як наголошує М. Мамардашвілі “в ній неминуче поєднання суспільного та індивідуального, і ми повертаємося до питання: яке це поєднання: конфліктне або гармонійне? У Канта має місце перше” [3, 43].

Відповідно, обов'язок проявляється у категоричному імперативі, ідея якого не лише визначається максимою власної волі як загальним правилом, але й у ставленні до інших як до мети, а не за собою, а також у свободі власної волі. Це і є суть категоричного імперативу. Крім цього, ці значення не варто осмислювати “як суспільно-державні встановлення, що існують до і незалежно від них як розумних особистісних принципів” [6, 152].

Цю ідею етики візуалізовано у фільмі “П'ята печать” (“Az ötödik pecsét”, реж. Золттан Фабрі, 1976). Сюжет фільму нас знайомить із чотирма персонажами, що ведуть за столом дружні бесіди, це Шинкар, Торговець, Ремісник і Цинік. Перебіг їх розмови порушується Незнайомцем. І ось Цинік пропонує гіпотетичну ситуацію – уявити собі острів, яким править жорстокий тиран Томоцеус Катакіті. І є у цього тирана раб на ім'я Дюдо, що кожен день піддається катуванням та несправедливості. Раб заспокоюється тим, що його совість чиста, людська гідність не постраждала. Він досі – Людина. Тиран, натомість, навіть і не усвідомлює, що робить щось не так – він не порушує законів, оскільки сам їх творить. Він не знає навіть такого поняття, як “совість”. Тут формулюється вибір – яку роль обрали б персонажі? Раба чи тирана?

Всі чотири персонажі, обдумуючи ідею такого вибору, висміюють позицію раба як непрактичну. Як таку роль можна вибрати? І справді, що таке щастя? Хіба не сміливість робити, що хочеш, хіба не так ми можемо почуватися вільними, тим паче, що і уявлення про совість у нас не буде? Недарма Торговець у фільмі вимінює картину Босха та шматок м'яса – це прекрасна метафора, що все це ілюструє.

Також тут очевидною є паралель із тоталітаризмом – режим, зациклений на терорі всіх, є візуалізацією тирана, якому незнайома совість. Подальше розгортання фільму руйнує таку цинічну позицію персонажів – у реальному житті совість має значення – вбити людину діло не хитре, набагато важче та жорстокіше буде вбити у людині Особистість, вбити її Гідність. Руки від крові не відмити, і тільки особиста етична позиція, у якій превалює гідність над зиском, творить із нас людей. Так ми здатні вберегти себе від будь-якого тирана – лише через необхідність залишатися особистістю.

Етика прав людини. Етика загалом, як і політична етика, часто сприймаються тотожно до етики прав людини. Ці права передбачають як природні, так і набуті нами свободи, що становлять невід'ємну частину нас самих: “етика розуміється тут і як здатність апріорно відрізнити Зло (бо в сучасному застосуванні етики Зло – або заперечення – первинно: передбачається консенсус з приводу того, що таке варварство), і як кінцевий принцип судження, зокрема судження політичного: добре те, що відверто протистоїть певному Злу, ідентифікованому як таке апріорі. Саме право – це перш за все право “проти” Зла” [1].

Схожою позиції дотримується і С. Жижек, який вважає, що “звернення до прав людини зазвичай ґрунтуються на трьох припущеннях. По-перше, подібні звернення спрямовані проти різних видів фундаменталізму, який намагається натуралізувати або есенціалізувати випадкові, історично зумовлені особливості. По-друге, двома основними правами є свобода вибору і право присвятити своє життя задоволенням (а не жертвувати ним заради якоїсь вищої ідеологічної мети). І, по-третє, звернення до прав людини може створити основу захисту від “надлишку влади” [13]. Тобто “права людини” є правами на не-Зло – на те, щоб не піддаватися агресії та утиску ні в своєму житті (жахам вбивства і страти), ні в своєму тілі (жахам тортур, репресій і голоду), ні в своїй культурній ідентичності” [1].

Символізація утисків прав людини у кіно – одна з улюблених тем. Нетривіальне порушення прав людини розглядається у фільмі “Механічний апельсин” (“A Clockwork Orange”, реж. Стенлі Кубрик, 1971). Головний персонаж фільму Алекс – типова асоціальна особистість, схильна до насильства. Оточений байдужістю батьків та стереотипним підходом правоохоронців. Єдине, що відрізняє його – непояснювана любов до дев'ятої симфонії Людвіга ван Бетховена. Ця любов символізує все людське, що досі залишається у його природі. Потрапивши у тюрму, він сам обирає для себе альтернативну форму “лікування” через “метод Людвіка”, по суті 25-й кадр. Таке лікування визначає собою ілюзію зміни, оскільки у людині просто вбивається свобода вибору. Прикметно, що ненависть до насилля у Алекса супроводжується ненавистю до улюбленої дев'ятої симфонії. Повертаючись на волю, Алекс стає жертвою зневіри батьків, знущань з боку колишніх колег по банді (прикметно, що вони тепер служать у поліції) та потрапляє до активістів, що прагнуть “захистити права” та боротися проти свавілля системи. І ці активісти добирають Алекса на роль сакральної жертви – його смертю вони хочуть зламати систему, по суті переступаючи всяку етику. Зрозуміло, що наприкінці фільму політичний скандал заминається, і Алекс стає вже формою реклами самого уряду.

Важливіше тут інше – говорячи про права людини, які права ми маємо на увазі? Чи можна насильно робити людину “хорошою”? Звісно ні. Неетичними вчинками навчити етики неможливо.

Етика економічної необхідності. Наступний етичний конструкт – це етика економічної необхідності. Як зазначає А. Бадью, “сучасне ім'я необхідності, як ми знаємо, – “економіка”. Саме виходячи з економічної об'єктивності, яку варто називати по імені: логіка Капіталу – наші парламентські режими організують думку і суб'єктивність, свідомо приречені стверджувати необхідне” [1]. За величезною прірвою у соціальних показниках країн світу, культурною відмінністю між народами, спостерігаємо байдужість одних країн (більш економічно розвинених) до проблем інших (менш розвинених) [10, 167]. При цьому сам А. Бадью надає критичного значення саме політичній владі в обґрунтуванні економічної мотивації як фактора ведення політики: “етика відіграє роль акомпанементу. Вона насамперед засвідчує відсутність будь-якого проекту, будь-якої політики звільнення, всякої істинно спільної справи” [1]. Основою такої етики і буде необхідність, якісно сформулювала у політичній риторичі.

Однак, це не вся суть етики економічної необхідності. Її глибший сенс можна проінтерпретувати на прикладі фільму “Гра на пониження” (“The Big Short”, реж. Адам МакКей, 2015). Фільм розповідає про те, як у 2005 році керуючий інвестиційним фондом Майкл Баррі, вивчивши стан ринку іпотечного кредитування, вирішує зіграти на його швидкому обвалі. Фінал фільму передбачуваний – це початок світової економічної кризи 2008 року. Набагато глибшим є символізація у його межах ідей поведінкової економіки Р. Талера.

Як відзначає Р. Талер, виходячи із ідеї обмеженої раціональності, ми можемо “голосувати “за” чи підтримувати урядову політику, таку, як соціальна захищеність, для усунення будь-яких спокус усвідомлювати бажання отримати негайні винагороди” [11]. Це показує, як державна політика стає залежною від цього явища, особливо у контексті постійної політичної конкуренції.

Також у фільмі візуалізується ідея ментального обліку Р. Талера. Цю ідею можна проілюструвати прикладом гри у покер. У ситуації, коли вам загрожує потенційний програш, який сценарій поведінки обрати – йти на ризик із мізерною ймовірністю “зірвати куш” чи продовжувати ставити обережно, підвищуючи ймовірність гарантованого, нехай і набагато меншого, виграшу? Р. Талер прийшов до висновку: “гравці, які терпіли невдачу, були налаштовані робити низькі ставки, що давало їм слабкий шанс зірвати великий куш, наприклад, якщо вдалося зібрати дірявий стріт. При цьому вони уникали великих ставок, не наражаючись на ризик значно збільшити розмір свого програшу” [7]. Висновок із ідеї наступний: “важливість ментального обліку в тому, що рахунки сприймаються не як взаємозамінні” [8, 54].

Всі ці ідеї набувають символізованого вигляду у фільмі. І висновок із нього, як і з іпотечної кризи 2008 року, полягає у тому, що етика як економічна необхідність не завжди може бути зведена до маніпуляцій урядів з метою пошуку зиску, при якому громадяни залишаються маріонетками. Насправді все складніше, як показує фільм. І порядні люди можуть доходити логічних висновків, а уряди та формалізовані ринкові інституції – бути недалекоглядними та приймати хибні рішення. Усім нам властива обмежена раціональність, часто ми стаємо заручниками власних упереджень як у економічних судженнях, так і політико-етичних загалом.

Біоетика. Поняття біоетики завжди є, було та буде чітко політизованим. Право розпоряджатися власним тілом ніколи не було і не буде нашим власним правом – воно завжди визначається у межах діючих політико-ідеологічних норм. До прикладу, дискусії як противників, так і прихильників розширення права жінки на аборт зводяться приблизно до одного тезису, що “обґрунтування захисту жінок від деінформованості і, зрештою, поганого вибору містять сутнісне судження про те, що вимагає гідність жінок” [12, 231]. Прихильники та противники нової політики абортів просто по-різному тлумачать цю гідність.

Інший приклад, це проблема відношення до евтаназії. Евтаназія, з одного боку, є правом людини на власну смерть – тому хворий має право її легітимізувати. З іншого боку, як зазначає А. Бадью, “на балансі залишається залишок – перетворення самої смерті в якомога більш скромне видовище, в зникнення, від якого живі вправі очікувати, що воно не порушить їх примарної звички обходитися без поняття” [1]. Це є право інших – обмежити себе від бачення вмирання і перетворити це на скромний спектакль занепаду тіла.

Через кіно ми можемо прекрасно проілюструвати, що все набагато складніше. У шедевр “Любов” (“Amour”, реж. Міхаель Ханеке, 2012) йдеться про літню подружню пару – Жоржа та Анну. Анна переживає хворобу, вочевидь серію інсультів, внаслідок яких поступово втрачає контроль над власним тілом. Вона прекрасно усвідомлює той факт, що життя неухильно покидає її. Увесь цей час Жорж доглядає за дружиною, відганяючи думки про хоспіс, незважаючи на поради дочки. Дочка також фігура символічна. Формально, вона є частиною прояву їх любові, однак зараз вона тут зайва – у просторі їх квартири, їх почуттів, їх осмислення смерті немає місця політиці, метафізиці і навіть рідній дочці.

А Жорж приймає рішення все закінчити із гідністю. Розгортання всього сюжету нам пояснює, чому нам не зрозуміти еутаназію як явище. Бо це приватний вибір, бо це, у даному випадку, гідність двох людей. Осуд чи підтримка їх вибору – вже акт політизації етичної дилеми, що є їх вибором. І у даному випадку це – вибір в ім'я любові.

Етика громадської думки. Основою соціальних взаємодій для нас дуже часто виступає категорія громадської думки. ЗМІ, соцмережі, безпосередньо чи через свідків, лідерів громадських думок, ускладнені моделі комунікацій, питаючи “що у Вас на думці?”, легко можуть підказати певний наголос, який нам все пояснить. Зазвичай через громадську думку.

Етика громадської думки стає безпосереднім механізмом політичних маніпуляцій. Часто це відбувається за рахунок формування образу ворога. М. Нуссбаум з цього приводу відзначає: “згадаймо хоча б риторичний конструкт “вісь зла”, що загрожує нашій прекрасній країні. Людям подобається думати, що вони беруть участь в колосальному зіткненні цивілізацій, де “хороші” демократичні країни протистоять нібито поганим релігіям та культурам всього іншого світу. Найчастіше подібне світосприйняття підживлює масова культура, яка демонструє, що проблеми у хороших людей закінчуються зі смертю якихось “поганих хлопців”. Такі згубні думки характерні не тільки для західної культури” [4, 23].

Теоретичним підґрунтям цього є обґрунтування політичного К. Шміттом: “політичне розрізнення, до якого можна звести політичні дії і мотиви, – це розрізнення друга і ворога. Воно дає визначення поняття через критерій, а не через вичерпну дефініцію або повідомлення його змісту ... сенс розрізнення друга і ворога полягає в тому, щоб позначити вищий ступінь інтенсивності поєднання або поділу, асоціації або дисоціації” [9, 301].

Відповідно, нас не цікавить, який наш ворог насправді – куди цікавіше, як ми його здатні подати. Ці тези проілюструємо на прикладі фільму “Хвіст крутить собакою” (“Wag the Dog”, реж. Баррі Левінсон, 1997). Сюжет фільму розповідає про США незадовго до виборів. Чинний президент має значну підтримку, проте його звинувачують в сексуальних домаганнях.

Ситуація наче безнадійна. Часу зовсім немає. Що робити у такому випадку? Відволікти громадськість на щось важливіше. Що може бути важливіше такого ганебного випадку? Війна. Команда політтехнологів та майстрів своєї справи з Голівуду вирішують зрежисувати війну із Албанією. Чому саме з Албанією? А чому б власне і ні? Цинізм такого вибору мав би вражати, проте насправді такий комічний сюжет не особливо дивує, швидше лякає. Режисування військової кампанії власне і показує чому хвіст може крутити собакою – непомітні та незнайомі нам “режисери” здатні маніпулювати громадською думкою, якщо це необхідно. Це реалії інформаційного суспільства, коли будь-яку інформацію у світі можна здобути в один клік.

Етика інституцій. Окремої уваги заслуговує розгляд етики інституцій. Анігіляція етичних дилем часто диктується політичними інституціями – коли вони пропонують нам відповіді на всі запитання, зокрема приватного характеру. Простіше кажучи – коли інстинти інституціоналізуються, то ми можемо їх тільки прийняти, інакше інституція не прийме нас.

Логіку перетворення соціальних інституцій у політичні П. Слотердаjk ілюструє на прикладі історії “Великий інквізитор”, викладеної Ф. Достоєвським у романі “Брати Карамазови”. Суть історії полягає у другому пришесті Ісуса Христа та, на перший погляд, абсурдній ситуації, коли Великий інквізитор свідомо хоче піддати Христа суду інквізиції: “Він вихваляє свій реалізм; будучи представником переможної церкви, він претендує не тільки на завершення вчення Христа, але і на щось більше – на його поліпшення. Адаже Ісус, як він вважає, не здатний мислити політично і не розуміє того, що являє собою в політичному відношенні природа людини, а саме: того, що вона потребує влади” [5, 289-290].

По суті, обман – це необхідна умова формування сучасних уявлень про політичні інституції, оскільки “лише деякі володіють тією мужністю бути вільними, яку проявив Ісус, відповівши на питання Сатани – спокусника в пустелі (чому він, незважаючи на те, що голодував, що не перетворив камені в хліб): “Не хлібом єдиним живе людина”. Тільки в небагатьох є сила, здатна подолати голод. Інші, і їх набагато більше, в усі часи заради хліба відмовляються від свободи. Висловлюючись інакше: люди загалом шукають розвантаження від тягаря, полегшення, зручності, звичного і усталеного, безпеки і надійності” [5, 290]. Великий інквізитор ставить в укір Ісусу Христу, що він надто багато вимагає від людини – “поняття свободи, як то відомо Великому інквізитору, утворює ключовий пункт в системі придушення і гноблення: чим більше ця система репресивна (інквізиція і под.), тим інтенсивніше потрібно забивати в голову риторику свободи” [5, 291]. Інституції поширюють таку риторику.

Як приклад, згадаймо тезу “мистецтво поза політикою”, візуалізовану в фільмі Іштвана Сабо “Мефісто” (“Mephisto”, реж. Іштван Сабо, 1981). Головного героя фільму Хендріка, що живе у період становлення націонал-соціалізму, цікавить тільки власна кар'єра. Його особиста безпринципність диктується пафосом вищості мистецтва над політичними реаліями, адже мистецтво поза політикою. І якщо треба бути пристосованцем, уникати відповідальності – то чому б і ні? Додаткову іронію можна по-

бачити у тому, що найбільшій популярності Хендріку дарує роль Мефістофеля, зачаровуючи, крім простої публіки, ще й нацистську верхівку.

Однак у житті все не так просто – довго запліщуючи очі на дійсність навколо себе, все одно будеш змушений рано чи пізно робити вибір. Людина від мистецтва нічим не відрізняється від людини загалом – тезис про особливість власного ремесла хибний у корені. Митець творить у тій же реальності, що і всі ми, тому мистецтва поза політикою не може бути – зрештою “ідея можливості подолання ідеології є ідеологічною *par excellence*” [2, 10].

Недарма той, що прославився роллю Мефістофеля, опинився у ролі Фауста – диявол охопив його душу. І цей диявол, на відміну від літературного персонажу, спокушає особистим не у сенсі переступання через етику як таку, а переступання через етику суспільну, в даному випадку – етику інституцій.

Висновки. Внаслідок проведеного дослідження нами продемонстровано, чому етики як універсального поняття не існує – вона конкретизується у чітких життєвих ситуаціях та дилемах, при цьому набуваючи політичного забарвлення. Тому будь-яка етика може розглядатися як політична етика, оскільки політика завжди діє за принципом ідентифікації.

У дослідженні обґрунтовано кілька різновидів політичної етики, зокрема обов'язку, етику прав людини, етику економічної необхідності, біоетику, етику громадської думки, етику інституцій.

Дослідженням на основі візуалізації у кіно показано, як етика трансформується у політичну етику. Відповідно, мистецтво кіно дає нам можливість проінтерпретувати та усвідомити різноманітні варіації політичної етики, сформувані власне до них відношення та виявити межі власної приватної позиції. Зрештою нам потрібне кіно для того, аби розуміти межі впливу політичної етики на нас, розуміти себе, світ навколо. Що є злом, що є добром – відповіді на всі ці надскладні питання протягом життя ми маємо для себе щосекундно з'ясовувати. І кіно нам у цьому може допомогти.

Література

1. Бадью А. Этика : очерк о сознании зла [Електронний ресурс] / А. Бадью ; пер. с фр. В. Е. Лапицкого. – СПб.: Machina, 2006. – 124 с.
2. Жижек С. Возвышенный Объект Идеологии / С. Жижек. – М.: Издательство “Художественный журнал”, 1999. – 237 с.
3. Мамардашвили М. Кантские вариации / М. Мамардашвили. – М.: “Аграф”, 2002. – 320 с.
4. Нуссбаум, М. Не ради прибыли: зачем демократии нужны гуманитарные науки / М.Нуссбаум ; пер. с англ. М. Бендет [под науч. ред. А. Смирнова]. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – 192 с.
5. Слотердаjk, П. Критика цинического разума / П. Слотердаjk ; пер. с нем. А. Перцева. – Екатеринбург: У-Фактория, 2009. – 800 с.
6. Соловьев Э. И. Кант: взаимодополнительность морали и права. / Э. Соловьев. – М.: Наука, 1992. – 216 с.
7. Талер Р. Новая поведенческая экономика. Почему люди нарушают правила традиционной экономики и как на этом заработать [Електронний ресурс] / Р. Талер. – Эксмо, 2017. – 368 с.
8. Талер Р., Санстейн К. Nudge. Архитектура выбора. Как улучшить наши решения о здоровье, благосостоянии и счастье / Р. Талер, К. Санстейн ; пер. с англ. Е. Петровой ; [науч. ред. С. Щербакoв]. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 240 с.
9. Шмитт К. Понятие политического / К. Шмитт. – СПб.: Наука, 2016. – 568 с.
10. Хома Н. М. Глобальне громадянське суспільство: утопія чи перспективна реальність? / Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2015. – Вип. 2. – С. 165-169.
11. Jolls Ch., Sunstein C. R., Thaler R. H. A Behavioral Approach to Law and Economics [Electronic resource] / Jolls Ch., Sunstein C. R., Thaler R. H. // Stanford Law Review. – 1998. – Vol. 50(5). – P. 1471-1550.
12. Rao N, Three Concepts of Dignity in Constitutional Law [Electronic resource] / N. Rao. // Notre Dame Law Review. – 2011. – Vol. 86. – No. 1. – P. 183-271.
13. Žižek, S. Against Human Rights [Electronic resource] / S. Žižek. // New Left Review. – 2005. – Vol. 34. – P. 115-131.

References

1. Badiou, A. (2006). Ethics. Saint Petersburg: Machina. Retrieved from <http://klex.ru/fne> [in Russian].
2. Žižek, S. (1999). The Sublime Object of Ideology. Moscow: Khudozhestvennyy zhurnal [in Russian].
3. Mamardashvili, M. (2002). Cartesian Reflections. Moscow: Agraf [in Russian].
4. Nussbaum, M. (2014). Not for profit: Why democracy needs the humanities (A. Smirnova ed.). Moscow: Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki [in Russian].
5. Sloterdijk, P. (2009). Critique of Cynical Reason. Moscow: U-Faktoriya [in Russian].
6. Solovev, E. (1992). Kant: Complementarity of morality and rights. Moscow: Nauka [in Russian].
7. Thaler, R. H. (2015). Misbehaving: The Making of Behavioral Economics. Moscow: Eksmo. Retrieved from http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=22960394 [in Russian].
8. Thaler, R. H., Sunstein, C. (2009). Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. Moscow: Ivanov & Ferber [in Russian].
9. Schmitt, K. (2016). The Concept of the Political. Saint Petersburg: Nauka [in Russian].
10. Homa, N. M. (2015). Global civil society: utopia or promising reality? / National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald, № 2. P. 165-169 [in Ukrainian].
11. Jolls, C., Sunstein, C. R., & Thaler, R. (1998). A Behavioral Approach to Law and Economics. Stanford Law Review, 50(5), 1471-1550. [in English].
12. Rao, N. (2011). Three Concepts of Dignity in Constitutional Law. Notre Dame Law Review, 40(1), 183-271. [in English].
13. Žižek, S. (2005). Against Human Rights. New Left Review, 34, 115-131. Retrieved March 21, 2018 [in English].

Стаття надійшла до редакції 27.02.2018 р.